

Dinî Toplumsallaşma Sürecinde Dinî Grupların Bireyin Kişilik Özelliklerine Etkisi*

Ayşe Şahin & Mehmet Birekul

Özet: Bu çalışma, dini toplumsallaşma sürecinde farklı dini grupların bireylerin kişilik üzerindeki etkilerinin neler olduğuna odaklanmaktadır. Bireysel ve sosyo-kültürel bir alana tekabül eden dini toplumsallaşma sürecinde dini grupların kişilik ve davranış üzerindeki etkileri, dini grup içerisinde toplumsallaşmanın kişinin duygu düşünce ve davranışında nasıl bir etkiye sebep olduğu çalışmanın ilgi alanını oluşturmaktadır. Öncelikle dini toplumsallaşma kavramına değinilmiş; kişilik, benlik, kimliğin toplumsallaşma ilişkisi ve farklı dini grup formlarının neler olduğu ifade edilmiştir. Farklı dini grupları temsil eden 13 Erkek 31 kadın olmak üzere 44 kişiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veriler Maxqda analiz programıyla kodlanmış ve kişiliğe ilişkin deneyimler, dini grupların kişilik üzerinde yansımaları ve dini gruplarda davranış biçimlenmesi olmak üzere üç başlık ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak farklı dini gruplar birey üzerinde uyum ve öz disiplin kişilik özelliği geliştirdiği, manevi olgunlaşma, öfke yönetimi, içsel huzur ve ahlaki değişime sebep olduğu dini grupların aile gibi asli toplumsallaşma ajanlarından biri olarak işlev gördüğünü bulgular ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dini Toplumsallaşma, Kişilik, Benlik, Kimlik, Dini Grup

Abstract: This study focuses on the effects of different religious groups on individuals' personalities in the process of religious socialisation. The study focuses on the effects of religious groups on personality and behaviour in the process of religious socialisation, which corresponds to an individual and socio-cultural sphere, and how socialisation within a religious group affects a person's emotions, thoughts and behaviour. First, the concept of religious socialisation was discussed; the relationship between personality, self, identity and socialisation, and the different forms of religious groups were explained. Interviews were conducted with 44 people, including 13 men and 31 women representing different religious groups. The data were coded using the Maxqda analysis programme, and three themes emerged: experiences related to personality, the reflections of religious groups

* "Türkiye'de Dini Toplumsallaşma: Dini Grupların Birey Üzerinde Sosyolojik ve Psikolojik Etkileri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

@ Ayşe Şahin, Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ayse.sahin@erbakan.edu.tr, ORCID 0000-0001-8722-9083
Mehmet Birekul, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, mbirekul@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7331-8429

¶ Şahin, A., & Birekul, M. (2025). Dini toplumsallaşma sürecinde dini grupların bireyin kişilik özelliklerine etkisi. *Güncel Sosyoloji*, 3(1), 89-102.

📄 guncelsosyoloji.com

Başvuru: 16.05.2025
Revizyon: 31.05.2025
Kabul: 20.06.2025
Online Basım: 30.06.2025

on personality, and behavioural patterns in religious groups. As a result, findings have emerged that different religious groups develop harmony and self-discipline personality traits in individuals, cause spiritual maturation, anger management, inner peace and moral change, and function as one of the primary agents of socialisation, like the family.

Keywords: Religious Socialisation, Personality, Self, Identity, Religious Group

Giriş

İnsanın yaşadığı toplumu tanınması genellikle kültür sayesinde olmaktadır. Maddi, normatif, manevi ve etkileşimsel gibi çok yönlü olan kültür alanında bir yol haritası belirlemek ilk olarak ailede başlar. Aile, içinde bulunan kültürün aktarımında topluma uyum sağlamada ve toplumun rollerini içselleştirmede etkili olmaktadır. Dolayısıyla tüm bu süreci kapsayan insanın toplumsal bir varlık haline gelerek toplumun üyesi olması ve elde ettiği toplumsallığı hayatı boyunca sürdürmesi toplumsallaşma (Akın, 2011, s.140) olarak adlandırılır. Başka bir ifadeyle insanın içinde bulunduğu kültürün ve kurumların beklentisine uygun davranmayı öğrendiği sürecin adıdır. Sosyalizasyonun ilk halkası aile (Nirun, 1994, s.69) olsa da günümüzde birçok sosyal grup da bireyin sosyalleşme sürecinde etkilidir. Bu gruplardan biri de dini gruplardır. Bu bağlamda araştırmanın konusu, bir sosyal grup olan dini grupların bireyin dini toplumsallaşma sürecinde etkisinin ne olduğudur. Nitekim bu grupların kabul ettiği norm, değer ve inançların içselleştirilmesi, özümsemesi ve bu doğrultuda davranış sergilenmesi kısaca grup üyesi olma süreci toplumsallaşma ile mümkündür. Toplumsallaşmanın bir alt dalı olan dini toplumsallaşma, bireyin içinde bulunduğu toplumun dini inanç ve pratiklerini özümselediği toplumun ise dini, kültürel olarak bireye aktarması sürecidir (Birekul, 2014, s.147). Dini gruplarda toplumsallaşma süreci, bireysel farklılıklara rağmen grubun amacıyla tutarlı hale gelme sürecini ifade etmektedir. Bu çalışma, bireyin grubu içselleştirme, değer ve normlara uygun yaşama sürecine odaklanarak kolektif davranış biçimlerine yönelik bir bakış açısı sunmaktadır. Nitekim bu süreç bir yandan bireysel bir tecrübeye dayanırken, diğer yandan grup içindeki davranışların aktarılmasıyla toplumsal bir alana tekabül etmektedir. Bu anlamda bir kişi dini grupta nasıl bir süreçten geçtiği ve değişime uğradığı çalışmanın ana problemini oluşturmaktadır.

Alanla ilgili literatür değerlendirildiğinde, dini grup üzerindeki çalışmaların din ve modernleşme sürecindeki değişimler, dini grupların eğitim, sosyal işlevleri ve siyasi etki alanına yönelik çalışmalar olduğu görülmektedir. Nitekim, bazı çalışmalar (Yayan, 1992; Tatlılıoğlu, 1995; Atay, 1996; Kirman, 2000; Çakmak, 2013; Aktaş, 2014) spesifik bir dini grubun oluşumu, toplumsal yapısı, eğitim metodu toplumsal işlevine yöneliktir. Bazı çalışmalar ise (Efe, 2013) yereldeki dini gruplara odaklanmıştır. Bazı çalışmalar (Türkmen, 1996; Cengil, 2010; Karataş, 2004) dini gruba katılma motivasyonları ile ilgilidir. Dini grupların değişimine odaklanan, kadın ve dini gruplar arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışma ise belli bir dini grubu veya katılımcıları ele almaması açısından farklılaşmaktadır. Spesifik tarikat formlarını ele almak yerine din etrafında oluşan yapıları ele almaktadır. Ayırı-

ca dini grubun etki süreçlerinin nasıl işlediğini kategorik olarak gösterilmektedir. Başka bir ifadeyle dini grupların etki sürecini toplumsallaşma kavramı ile açıklanmakta ve bu süreci kategorik olarak değerlendirilmektedir. Çalışma sonucunda toplumsallaşma sürecinde dini grupların kişilik üzerinde belli bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Toplumsallaşma ve Din İlişkisi

İnsan toplumun bir parçası olarak yaşamaktadır. Toplumun üyesi olma sürecinde yaşanan çevrenin (aile, sosyal gruplar, toplum) değer ve pratiklerinin içselleştirme süreci olarak toplumsallaşma tanımlanır. Toplumsallaşma başka bir tanımla, kişinin içinde bulunduğu toplum veya sosyal grubun değer yargısı ve beklentilerine uygun davranışı öğrenme sürecidir. Kavram, hem topluma uyum sağlama sürecini hem de toplum tarafından kabul görmüş davranış kalıplarının öğrenme sürecini ihtiva etmektedir. Bu bakımdan toplumsallaşma süreci gerek toplum gerekse sosyal gruplar içerisinde nasıl davranış gösterileceğine dair bir yol gösterir. Böylece birey, toplum tarafından kabul edilebilir davranışların neler olduğunu öğrenir (Fichter, 1996, s.130). Tüm bu süreç aile, arkadaş, okul, çevre gibi aktörlerden oluştuğu için toplumsallaşmadan söz etmek için bir etkileşim süreci de söz konusudur. Zuckherman'a göre dinsel pratikler ve değerleri özellikle kişisel olarak yakın olduğumuz ya da kuvvetli bağlarla bağlılık hissi duyduğumuz insanlardan özümseriz (2009, s.96). Aşkın ile kurulan ilk bağ sosyal etkileşimlerle gerçekleşmektedir. Tüm kültürel kodlarda olduğu gibi din olgusu da toplumsallaşma sürecinde öğrenilmektedir. Bu anlamda her bireyin inanç ve değeri bulunduğu toplumdan bağımsız değildir.

Dini toplumsallaşma, bireyin yetiştiği toplum içinde karşılıklı etkileşim ile dini inanç, düşünce ve tutumlarını oluşturmasıdır (Çayır, 2012, s.88). Kısacası bireyin çevresinde gördüğü dini inanç ve değerleri pratikler yoluyla içselleştirme sürecidir. Dini hayatın ilk öğrenildiği yer de yine aile olmakta ve aile, ahlaki norm ve dünya görüşü gibi öğelerin ilk öğretilme mekanizması olarak da öne çıkmaktadır. Birçok çalışmada ailenin dini yaşantısının çocuğun dini duygu ve tecrübe kazanmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Atalay: 2006, s.186). Aile, dini uygulamaların yapıldığı ve tekrar edildiği bir mekân olması sebebiyle de dini kimliğin oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. Bu anlamda aile ve aile yerine konulan sosyal gruplar dini toplumsallaşmada önemli bir etkiye sahiptir.

Kişilik ve Toplumsallaşma

Ortak bir kişilik tanımı olmamakla birlikte kişilik, hem bireyin diğerleri tarafından algılanan özelliği hem de bireyin kendine özgü zihni yapı ve davranış eğilimi açısından tanımlanmaktadır. Manevi, maddi varlık, değerler, şahsi psikolojik durum, çevreyle olan etkileşimler, davranış biçimleri gibi tüm özellikler kişiliği ifade etmektedir. Bir bireyin, diğer bireylerden ayırt edici ve benzer özelliklerini ifade eder (Burger, 2006, s.23). Bir anlamıyla tüm sosyal rolleri

kapsayan kişiliğin oluşumu hem yaratılış itibarıyla kalıtsal özelliklere hem de yaşam boyunca tecrübeler ile kazandığı özelliğe tekabül etmektedir. Kişilik, doğuştan getirilen kararlı, daha az değişen yapıların çevresel faktörlerle karşılaşması sonucu davranış olarak ortaya çıkmaktadır. Kişilik, bu anlamda değişim ve sabitliği kapsar.

Kişiliğin şekillenmesinde kalıtım ve çevre faktörleri ön plana çıkmaktadır. Mizaç, değer yargıları, ahlaki davranışlar, ailesel faktörler, coğrafi şartlar, sosyal yapı çerçevesinde birey kendine özgü tutarlı bir davranış kalıbı oluşturmakta ve çevresiyle ilişkisini belirlemektedir. Bireysel olarak algılanan davranışlar aynı zamanda bir toplumsallığa tekabül eder. Nitekim yeme alışkanlıkları, ahlaki ve dini değerler, giyim tarzı gibi kültür alanına tekabül eden davranış kalıpları (Luthans, 1989, s.127) bireyi şekillendirmeye başlar. Bu anlamda toplumsallaşma ve kişiliğin şekillenmesi ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Öğrenme, taklit etme, sosyal etkiler bu süreçte belirginleşir. Bu bağlamda öğrenmenin ilk ve en önemli yeri ailedir. Aile yalnız kalıtsal, psikolojik olarak değil; davranış kalıpları, değerler çerçevesinde kişinin toplumsal konumunu belirlemektedir. Bu anlamda kişi; mensubu olduğu grubun tutumu ile kendi hakkında bilgi sahibi olması, kişilik oluşumunun kültürden bağımsız olmadığını göstermektedir. Böylece kişilik ve toplumsallaşma arasındaki ilişki; diğerleriyle etkileşim halinde olarak rol benimsemesi veya aynileşmesi olarak adlandırılabilir. Bu bakımdan toplumsallaşma, aynı zamanda toplumun kültür unsurlarının kişiliğe mal edilme sürecidir.

Kişiliğin toplumsal olarak ifade edildiği yer olan benlik; kendini tanımlamak için kişiliğe en uygun olarak atfettiği özellikleri içine almaktadır (Hortaçsu, 2012, s. 240). Kişinin kendi hakkında duygu, düşünce ve davranışların tümü; “ben kimim” sorusunun cevabı, kendine ait kanaatlerdir (Tutar, 2014, s. 66) Benlik, ilişkilerle yoğrulduğundan (Kağıtçıbaşı, 2007, s. 95) toplumun değer ve yargılarından bağımsız değildir. Başka bir ifadeyle ait olunan gruba uyum sağlama, verilen rol ve görevleri yerine getirme, davranışa şekil verme gibi toplumsallaşma süreci benliğin yapılandırılmasında etkilidir. Nitekim toplumsallaşma süreci ile birlikte birey, aile, akraba, çevre ve yaşadığı mekânın bir parçası olduğunu öğrenmektedir. Hissi bağlılıklar neticesinde bireysellik belli oranda eriyerek kişinin benliği grubun ortak hedefleri ile bir olmaktadır. “biz şuuru” ile etkileşim ve ayniyet artmakta, benlik imajı da grup üyeliği üzerinden algılanmaktadır (Arkonaç, 2005, s. 32). Bu bakımdan benliğin sosyal etkileşimlerle ait olunan topluluğun/grubun rollerini üstlenerek şekillendiği söylenebilir. Cooley, benliğin toplumsallaşma sürecinde geliştiğini ve aslında daha çok kişinin kendisini nasıl gördüğünün dışında diğerlerinin tasavvurunda nasıl görüldüğüne dair olumlu ve olumsuz izlenimlerinin etkili olduğunu ifade eder. Benliğe hem kişilik özellikleri hem de tanımlanan roller vasıtasıyla bakan Mead’a göre, diğerinin beklentisi “beni” şekillendirmektedir. Diğerlerinden alınan tüm geri dönüşler bireyin kendine dair düşüncelerini etkilemektedir.

Tanımlanan roller (sosyal benlik/kimlik), bireyin çeşitli sosyal gruplardaki üyeliklerine ve aidiyetlerine, grup hakkındaki bilgi ve deneyimine, duygu ve düşüncesine davranışına işa-

ret etmektedir. Bir anlamda grubu içselleştirmesi, sosyal olarak özdeşleşmesidir. Goffman bu süreci askı metaforuyla anlatır. Benlik askı; roller bu askıya asılan giysilerdir. Bir askıda (benlik) birçok çivi (roller) bulunur. Birey, farklı çevredeki (aile, okul, arkadaş) insan grubuna göre tutum ve davranışını gösterir. Dolayısıyla benlik oluşturma daha çok rollerle ilgilidir. Dolayısıyla sosyal benlik/kimlik daha çok ait olunan sosyal çevre ile olan bağ üzerinden şekillenmektedir. (Bilgin, 1994, s. 224). Açık bir şekilde tarif edilmiş role sahip olmak kimliğe önemli katkılarda bulunur (Arkonaç, 2005, s. 284). Kimlik bu anlamda kişinin kendini bir yere konumlandırması veya bir yerde görmesi anlamına da gelmektedir. Ve sosyal benlik/kimlik belirginleştikçe kişisel kimlik gölgede kalır. Grupla özdeşleşen birey, grubun normlarını ve özelliklerini kendi benliğine atfeder. Grup üyeliği kişisel kimliğin yerini sosyal kimliğe bırakmasına yol açar. (Kelly, 1993: 60). Sosyal kimlik/benlik grup içinde ve gruplar arası ilişkilerde inşa olduğu (Yapıcı, 2006, s. 219) için toplumsallaşma ve sosyal kimlik inşası yakından ilgilidir. Sonuç olarak benlik ve kimlik kavramı grupların birey üzerindeki etkilerini anlamak için önemli parametrelerdendir. Özellikle bu kavramlar, gruba aidiyeti ve sosyal etkileşimi içerdiği için toplumsallaşma süreciyle ilişkilidir.

Yöntem

Çalışmanın temel problemi toplumsallaşma sürecinde dini grupların bireyin kişilik özelliklerine etkileri, grup üyelerinin dini toplumsallaşma süreci ile kişilik anlamındaki değişimlerinin neler olduğudur. Araştırmanın alt problemleri; Bireyler dini gruba katıldıklarında sosyal kişilik ve benliklerini nasıl inşa etmekte? Grupta olan kişilerin kendi kişilik ve benlik tanımlamaları nasıldır? Duygu, düşünce, davranış anlamındaki değişimlerin neler olduğudur. Literatürde dini gruba katılma/bağlanma nedenleri, dini grupların örgütlenme şekilleri temel tartışma noktalarıdır. Çalışmada ise kişilik özellikleri de ön planda tutularak kişilik özelliklerindeki değişimler dini grup içindeki benliği inşa etme süreçlerine, değişimlerine odaklanılmıştır. Nitel araştırmanın belli başlı gerekçelerinden hareketle saha çalışması dini gruba dâhil olan katılımcılar ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma, bireylerin sosyo-psikolojik, kültürel, demografik özelliklerine ilişkin verileri ve toplumsallaşma süreci ile düşüncelere ve kanaatlere ilişkin verileri amaçladığı için nitel yöntemin veri toplama süreci ve araçlarına bağlı kalınmıştır. Nitekim nitel yöntemde en sık kullanılan görüşme, insanların bakış açılarını, öznel deneyimlerini, duygularını, değerlerini ve algılarını ortaya koymada kullanılan oldukça güçlü bir (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 40-41) tekniktir. Bireylerin toplumsallaşma sürecine etki eden dini gruplardan olan tarikat formundaki dini gruplar, tarikat formunu kaybetmiş dini gruplar, tarikat formu dışında örgütlenen gruplar ve grup benzeri dini yapılar olarak dört kategoride ele alınmıştır (Bilgin, 2020). Tarikat formundaki gruplardan Erenköy (Altınoluk), Yahyalı, Menzil ve İsmail Ağa Cemaatinden katılımcılar dâhil edilmiştir. Bu gruplar, Nakşi geleneğini takip etmektedir. Tarikat formunu kaybetmiş dini gruplardan Süleyman Efendi ve İskender Paşa Cemaatinden katılımcılar bulunmaktadır. Tarikat Formu

dışında örgütlenen gruplar ise Meşveret, Kurdoğlu Cemaati ve Yeni Asya grubu dâhil edilmiştir. Son olarak grup-benzeri dini yapılarda İMH, Ribat, İnfak derneğinden katılımcılar bulunmaktadır. Araştırmaya dâhil edilen katılımcılar 31 kadın, 13 erkek olarak toplam 44 kişidir. 36 katılımcı 20-35 yaş aralığında kalan 8 kişi ise 35 yaş üzeridir. Dini toplumsallaşma sürecinde önemli bir etken olarak katılımcıların büyük çoğunluğunun ailesi dini uygulamaları yerine getirmekte ve dini grup kültüründen gelmektedir. Dini toplumsallaşma sürecinde özellikle kişilik özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak için “beşli kişilik özelliklerine” uygun sorular yöneltilmiştir. “Kendinizi nasıl tanımlarsınız, nasıl bir kişilik yapısındasınız?” gibi soruları yöneltirken dini grup öncesi kişiliklerinin nasıl olduğu ve sonra nasıl bir değişim olduğu ayrıca tespit edilmeye çalışılmıştır. 44 kişi ile görüşmeler sonucunda oluşan verilerin analizinde içerik analiz tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi ile veriler tanımlanmaya çalışılır; birbirine benzediği ve birbiri ile ilişkisi olduğu tespit edilen veriler belli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanmaktadır (Karataş, 2015, s. 70). Bu tekniğe göre toplanan veriler kavramsallaştırılır ve temalar oluşturulur. Bu şekilde gizli kalmış olabilecek veriler görünür olmaktadır. Analizler nitel veri analiz programı olan MAXQDA ile yapılmıştır.

Kişilik Özelliklerine İlişkin Deneyimler

Dini grupta olan bireylerin çoğunun kendilerini tanımlamalarına yönelik deneyimlerinde “uyumluluk” ve “öz disiplin” özelliği daha baskın ortaya çıkmaktadır. Nitekim “Beşli Kişilik Modeli” kapsamında, kişiliği oluşturan beş boyut nevrotiklik, dışadönüklük, açıklık, uyumluluk ve öz disiplin olarak tanımlanmıştır. Uyumluluk üzerine en sık tekrar eden kod “İşbirliği yapan/Yardımsaver/Fedakâr”, “Affeden”, “Lider Ruhlu” gibi özellikler olmuştur. Dolayısıyla dini gruptaki kişiler bireysel ve toplumsal sorumluluk almayı seven, verilen görevleri yerine getiren ve işbirliği yapmaya uygun kişilikler olarak ön plana çıkmıştır.

İş birliği yapmayı severim. Bilirsiniz ki birlikte yapılan işlerde çok rahatlık ve çok büyük kârlar olur (Hüseyin, 24 yaşında, Vakıf Çalışanı).

Bireysel olarak işbirliğine yatkın olmayan kişilerin dini grupta olduğu müddet boyunca işbirliğine yatkın hale geldiği gözlemlenmiştir. Nitekim grup içindeki kolektif hareket etmeye dair olumlu söylemler uyumlu hareket etmeyi sağlamaktadır. Bilindiği üzere tüm sosyal gruplarda özelde de dini gruplarda senkronize olmak, uyumlu olmak grubu devam ettiren özellikler arasındadır. Bu bakımdan kişiler arası ilişkilerde hoşgörü veya tahammül elzemdir ve grup üyelerinden beklenir. Bu beklenti gerek sohbet gibi anlatımlarda gerek örnek gösterilerek inşa edilir. Grup normlarına uymayan, grup içinde devam etmesi zordur. Diğer bir kod ise öz disiplindir. Grupta olan kişilerin “düzenli ve titiz”, “sorumluluk sahibi” “görev insanı” oldukları ortaya çıkmıştır. Kendileri konusunda daha rahat davranırken dini grup ve gruba bağlı vakıf dernek faaliyetlerinde daha hassas davranmışlardır. Beşli kişilik modelinin

bir diğeri “açıklık” boyutudur. Dini gruptaki katılımcıların çoğu yeni şeyler öğrenmeye karşı açık olduklarını ifade etmişlerdir.

Ben kendimi bildim bileli bir şeyleri anlamlandırma çabasında olan bir insandım. Anlamlandırma içgüdümünden kaynaklı her şeyi öğrenmek isterim. (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Merak ve ilgili kişilik özelliğine sahip bireylerin öğrenme konusunda daha açık oldukları, manevi arayış içinde olmaları grupların en önemli toplumsallaşma araçlarından biri olan sohbet kültürüne katılımı ile bağlantılı olmuştur. Sohbet kültürüne katılım “deneyime açıklık” kişilik özelliği ile ilgilidir. Kişilik özelliklerini açıklayan bir diğer kod, nevrotikliklerdir. Kaygı, öfke gibi pek çok olumsuz duygu nevrotiklik ile açıklanmaktadır. Çalışmada kişilik özelliği itibarıyla kendilerini daha sinirli, agresif ve öfkeli olarak tanımlayanlar, grup yaşamı içinde gerginlik, öfke gibi duygularını dengeye kavuşturduklarını ifade etmişlerdir.

Önceden agresiftim, çabuk sinirlenirdim ama dışardan sakin görünürdüm bu durum genel itibarıyla değişti (Sami, 51 yaşında, Optisyen).

Önceki hayatımda baş edilebilecek tarzda birisi değildim. Benimle uğraşanlar zarar gördü (Abdullah, 55 yaşında, Emlakçı).

Kişilik özelliklerinin değişimi ile ilgili olarak dini toplumsallaşma sürecinin nevrotiklik üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim daha öfkeli olan bireylerin grup faaliyetlerine katıldıkça olumsuz özelliklerini olumluya doğru kanalize ettikleri ifade edilmiştir. Kişilik, tamamen değişime uğramasa da belli ölçülerde törpülenmesi grup normlarının kişilik üzerinde etkisini göstermektedir. Kişilik özelliklerini açıklayan son kod ise içedönüklük- dışadönüklük’ tür. Her dini grup içinde samimi ilişkileri seven, kendisini rahat ifade eden katılımcılar bulunmaktadır. İyimser, sıcakkanlı sosyal kişiler, beşli kişilik modelin dışadönük boyutunu temsil etmektedir.

Girişken bir insanım. Yani her türlü kesimden, yaşlılarla, çocuklarla hepsiyle anlaşıyorum. Onlara Kur’an dersi veriyordum. Her yaştan arkadaşım var (Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen).

Bireyler bulundukları dini grup içinde de Kuran öğretimi, sunuculuk, sosyal medya sorumluluğu, yardım, eğitim faaliyetleri gibi birçok alanda aktif görev almaktadırlar. Sürecin içinde aktif görev almak kendilerini çekingen olarak ifade eden kişileri daha dışadönük ve iletişime açık hale getirmektedir. Aynı zamanda dışa dönük bireyler, dini grupların sosyal bağlarını güçlendiren ve manevi değerlerin aktarımını kolaylaştıran önemli aktörlerdir. Dolayısıyla dini toplumsallaşma sürecinin devamlılığı ve grupla tanışma güzergahı olarak da işlev görmektedir. Bu anlamda kişilik özellikleri her ne kadar bireyselliği ön plana alsa da aslında toplumsallaşma sürecinin de başlangıcı konumundadır. Dışadönük boyutunun diğer ucunda olan içe dönüklük grup içinde asosyal kişiler olmaktan ziyade “itidalli sosyal”ler olarak tanımlanabilir. Çünkü sosyal kişiliklere göre daha çekingen olan kişiler, daha çok tedbir alma ve sonradan sosyalleşme ortamlarına adapte olabilmektedir. Başka bir ifadeyle, birey-

ler kendilerini doğrudan sosyalleşme ortamına dâhil etmek yerine, önce mekânı ve insanları gözlemlemek, ardından kendi duygu ve düşüncelerini paylaşmayı tercih etmektedirler.

Katılımcılardan birkaç kişi bulundukları grubun kendilerini daha içedönük hale getirdiğini ifade etmiştir. Özellikle grup dışından başka kimselerle sosyal etkileşimi olmayan kişilerde bu durum ortaya çıkmaktadır. Grup öğretilerinin belli kolektif bir alana tekabül etmesinin yanında bireysel düzlemde farklı tezahür edebileceği dolayısıyla her birey üzerinde kişilik yansımaları farklı olabilmektedir. Örneğin grubun manevi öğretileri içe dönük olmaya sosyal etkileşimi sınırlandırmaya da sebep olmuştur.

Grup, beni asosyalleştirdi, biraz daha kapattı. Daha çok ibadetlere yönelmem gerektiği, dünyayla çok bağ kurmamam gerektiğini düşündürdü sürekli ibadet ilimle meşgul olmak Kuranla meşgul olmayı ön planda olduğu için insanlardan sürekli uzaklaşıyorsun. Karakterimle ilgili belki bir başkası orada anlatılan yardımseverliği daha ön plana alabilir (Nurgül, 28 yaşında, Kuran Kursu Öğreticisi).

Genel olarak, dini grup içindeki bireylerin çoğunluğunun işbirliğine yatkın, hoşgörülü, tahammüllü ve grup çalışmaları ile ortak kararlara önem veren bir yapıya sahip oldukları, danışma ve istişare mekanizmalarını öne çıkardıkları gözlemlenmiştir. Bu durum, hem bireyler arasındaki ilişkiyi güçlendirirken diğer yandan da grup bütünlüğü ve dayanışmasını güçlendirmektedir. Dini gruplar, deneyime açık bireyler için hem bireysel gelişimlerini destekleyen hem de toplumsal bağlarını güçlendiren bir alan olmakta; nevrotiklik özellikleri taşıyan bireylerin daha sakin, dengeli ve uyumlu bir duygusal yapıya kavuşmalarını sağlayan bir dönüşüm sunmaktadır. Bu değişimlerde grup faaliyetleri, ritüelleri, toplu ibadetler, manevi denetim ve rehabilite gibi toplumsallaşma sürecindeki mekanizmaların etkisinin olduğu söylenebilir.

Dini Grupların Kişilik Üzerine Yansımaları

Çalışmada “duygu ve düşünce yönünden grubun etkisinin ne olduğu” sorusuna verilen cevaplardan zorluklarla başa çıkma, manevi olgunlaşma, öfke yönetimi, içsel huzur kategorileri ortaya çıkmıştır. Dini grup, “zorlukları imtihan olarak görmek”, “sabırlı olmak”, “her zorlukta kolaylık”, “her şerde hayır olacağı” gibi dini referans cümlelerini hatırlamayı sağlayarak zorluklara karşı bireylerin bakış açılarını değiştirmektedir. Nitekim sohbetler, etkinlikler ve farklı faaliyet alanlarında zorluklarla mücadele etmede aktarılan ayet, hadisler manevi olgunlaşma için olumlu bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında grup üyelerinin arasında oluşan kardeşlik duygusu ve yardımlaşmanın bu sorunların çözümünde etkisi bulunmaktadır. Bireysel düzlemde zorluklar karşısında tek başına mücadele verilmediği bilinci manevi destek sağlamakta ve zorluklara karşı bireyleri güçlendirmektedir. Dini grup içindeki bireylerin genellikle olumsuzluklara karşı baş etme yöntemleri teslimiyetçi bir tutum sergileme yönünde olmuştur.

Yaşadığım zorluklar karşısında kendimi odama kapatan yorganın altından çıkmayan bir insandım. Şimdi ise olumsuzlukları yaşamamız gerekiyorsa yaşamalıyız inancındayım (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Manevi anlamda pek çok kardeşin aile üyen varmış gibi cemaattaki insanlar manevi, maddi destek oluyorlar. Akrabadan görmediğini bu yoldaki kardeşlerinden görüyorsun. Acını paylaşıyorsun, sevincini çoğaltıyorsun (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Dini gruplar içinde dinle kurulan bağı derinleştiren kaynaklar/eserler manevi güç olarak değerlendirilmiştir. Bunların yanı sıra “mürşidin duası” ya da “yoldaki büyüklerin duasını almak” ve “onların gözetimi altında olduğunu hissetmek”, “zikir” ve “rabıta yapmak” gibi farklı araçlar manevi güç olarak görülmektedir. Özellikle tarikat geleneğine sahip gruplarda kişilerin davranışlarına, duygu ve düşüncelerine yönelik esasların belirlenmesi, manevi disiplin olarak değerlendirilmekte ve manevi olgunlaşmayı sağladığı düşünülmektedir.

Manevi olgunlaşma her kişide farklı tezahür eder. Herkes kendi kişiliğine göre farklı etkenlerden etkilenir. Manevi olgunlaşma da bu süreci ifade eder. Daha şımarık hareketlere sahiptim. Ama sonrasında daha ağır başlı oldum. Daha sinirli ve kavgacı olarak takılırken daha içe kapanık, daha tahammüllü ve daha sakin bir kişiliğe sahip oldum. Ama bunun yanında okuduğum kitaplar, dinlediğim farklı sohbetler ve tanıştığım kişilerin de etkisi büyüktür. Değişimi pür dini gruba mal etmek yanlış olabilir (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

Genel olarak değerlendirildiğinde tarikat geleneğine sahip dini gruplarda manevi olgunlaşma kişisel bir süreci ifade etmektedir. Yani yalnız dini grupla değil kişilerin çabaları, deneyimleriyle şekillenmektedir. Kişinin karakteri, çevresi ve deneyimleri maneviyatında etkili görünmektedir. Bunun yanında tarikat geleneğine sahip olmayan gruplarda ise manevi olgunlaşma daha az ön plana çıkmaktadır.

Dini gruba katılan katılımcıların duygu ve düşünce yönünden ön plana çıkan değişimlerinden biri öfke ve sinirlenme duygularının değişimidir. Nevrotik kişilik özelliğine sahip olan katılımcılar, dini gruba katıldıktan sonra daha hoşgörülü ve anlayışlı oldukları ve daha sakin olduklarını ifade etmişlerdir.

En çok üzerinde durulan şeyler ahlak konularıydı. Örneğin annemin bazı ahlaki zaafı olabilir. Ve bu durum öfkene ya da iletişimdeki bozukluğa sebep olabilir. Ama sohbetlerden şunu öğrendim. O da bir insan. Ama o benim annem ve annelik makamından dolayı ben ona saygı duymam lazım hoşgörülü davranmam lazım. O ne kadar yaptığı şeyde haksız olsa da ben onu hoş görmem lazım (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Daha hoşgörülü olmayı daha çok affetmeyi sağladı. Kalp kırmama daha affedici olma sohbetlerde daha çok bunlar vurgulandığı için ben de bunu davranış biçimi edinmeye çalıştım (Fatma, 26 yaşında, Aile Halk Sağlığı Hekimi).

Merhamet gösterme, affetme, sabretme, hoş görme, Allah'tan korkma gibi dini gruplar içerisinde yapılan sohbetlerin ve bireysel olarak yapılan dua ve ibadetlerin öfke kontrolünde önemli bir etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Grup içinde daha önce sinirli öfkeli olduğunu

ifade eden kişiler, grupla tanıştıktan sonra daha çok hoşgörölü, kusurları örtücü ve anlayışlı olduklarını belirtmişlerdir.

Sohbetlere başladık abdest namaz ondan mı bilmiyorum etkisi olabilir. Bazı şeylerin özünü görmeye başladım. Önceden eşime el kaldırırdım, şimdi kadınların Allah'ın emanetini olduğunu öğrenince yani sesini bile yükseltmiyorsun bir yerde (Sami, 51 yaşında, Optisyen).

İbadetlere katılım arttıkça öfkenin sözlü ve fiziksel saldırganlık şeklinde dışarı yansıtmanın azaldığı, öfke kontrolünün arttığı tespit edilmiştir (Karşlı, 2012, s. 230). Öfkeyi kontrol altına almak adına diğer katılımcılar, insanlara kırıcı konuşmaktan kendilerini alıkoydukları ve daha az tepki vermeye başladıklarını aktarmıştır. Bireylerin kişilik özelliklerine göre fitratlarında olan sinir ve öfke duygusu dini grup içinde sohbet gibi araçlarla farklı yönlerle kanalize edilmekte veya belli oranda kişiler daha sakin hale gelmektedir. Sonuç olarak günümüzde en büyük problemlerden olan şiddet, kontrolsüz öfke ile baş etmede din ve dolayısıyla dini gruplar destek sağlamaktadır.

Dini grubun kişilik üzerine yansımalarından biri, grup içindekilerin kendilerini daha huzurlu hissetmeleridir. Huzurlu olmayı sağlayan en önemli unsurlar; faydalı olma düşüncesi, diğerkâmlık ve hayatın zorluklarına karşı başa çıkmada dini referansların sağladığı rahatlaktır.

İnsanın en çok hoşuna giden şeylerden bir tanesi bir işe yaradığını hissetmektir. Ben ömrümü nereye harcadım? diye baktığınızda insanlığa dokunan, gönüllere dokunan hizmetler yapıldıyseniz o sizde bir mutmainlik veriyor. Burası bize bu ortamı sağlıyor. Burada olduğum zaman gerçekten iç dünyamda bir huzur oluyor (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

Grupta olan kişiler yardım faaliyetleri, sosyo-kültürel faaliyetler aracılığıyla daha çok farklı kişilerle irtibata geçme imkânını bulabilmektedir. Faydalı olma düşüncesi aynı zamanda toplum yanlış davranışlarla açıklanabilir. Bu davranışlar, kişisel çıkar gözetmeksizin iyiliği önceleyerek başkalarına (birey/toplum) faydalı olmayı amaçlamaktadır (Mateer ve Willower, 1994). Katılımcılar, bireylere ve içinde bulundukları topluma fayda, iyilik sağlamanın verdiği huzur, mutluluk duygusunun dışında bir beklentiye girmediklerini ifade etmişlerdir. Dini gruplar için toplum yanlış davranışın görüldüğü alan daha çok yardım etme davranışı üzerinden olduğu söylenebilir.

(...) Sevap olarak nitelendirdiğim işlerin içerisinde olmak ya da insanlarla gençlerle beraber olmak, büyüklerden nasihatler almak, beni mutlu ediyor. Huzurlu ediyor. Yalnız olmadığımı hissettiriyor (Eymen, 20 yaşında, Öğrenci).

Başkalarına faydalı olma düşüncesi, bencillikten kurtulma, yardım etme ve cömert olma gibi erdemleri ön plana çıkarmaktadır. Aile ve toplum için daha fazla sorumluluk alma ve hizmet etme bilinci gelişmektedir. Genel olarak ifadeler dini grubun fedakârlık duygusu üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak dini öğretiler duygusal ve düşünsel değişimlere sebep olmuş; bu değişimler ise davranışta yardımseverlik gibi toplumsal sorumlulu-

ğa dönüşmüştür. Genel olarak huzurlu hissetmeyi sağlayan, başkalarına çıkar gözetmeksizin iyilik etmek ve zorluklara karşı aşkın olan ile irtibata geçmek duygusu olduğu söylenebilir.

Dini Gruplarda Davranış Biçimlenmesi

Dini toplumsallaşma sürecinde dini grubun kişilik üzerinde etkisi; duygu, düşünce ve davranışsal olarak da karşılık bulmuştur. Nitekim bir gruba ait kültürel unsurların edinilmesiyle bireysel benlik ve kişilik oluşmakta ve şekillenmektedir. (Gecas, 2000, s. 2855). Davranışsal olarak değişimin ilk aşaması “biz” duygusunun etkisidir.

Ben demekten ziyade biz demeyi öğrenmeye çalışıyorum. Biz bir işi başardık, beraber yaptık duygusuyla hareket edildiğinde bu takımdaşlık duygusuyla istikrar daha uzun sürüyor (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Birlikte çalışmanın grup ilişkileri açısından önemli olduğu birlikte başarı hissini grup içi ilişkilerde istikrar ve başka çalışmalar içinde motivasyon sağlamaktadır. Genel olarak davranışlarda bireysellikten toplumsal bağlantılara doğru bir geçiş olduğu ifade edilmiştir. Grup içinde kolektif bir güven oluştuğu için ön yargının yüksek olmadığı daha yakın ilişkilerin kurulduğu dolayısıyla paylaşım ve dayanışmanın başka bir ifadeyle mekanik ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu anlamda “aynıyet duygusu” gelişmektedir. Böylece grup içindekiler birbirine daha fazla bağlanmakta ve güven tesis etmektedir. Bir diğer davranışsal olarak değişim, özellikle erkek katılımcıların dini grup içinde işbirliğiyle ilgili daha fazla deneyime sahip oldukları ve organizasyon faaliyetlerinde daha aktif oldukları gözlemlenmiştir.

Sivil toplumun içine girmeden önce manavdan iki kilo domates alırken bile gerilen biriydim. Ama geçen sene Gençlik Spor Bakanlığı projesi yürüttüm, bütçe yönettim. Topluma karşı kendini ifade edebilme, özgüven sahibi olma, organizasyon becerisi, planlama becerisi kriz yönetimini, grupları idare edebilme kabiliyetini, iş takibini öğreniyorsunuz (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Derneğin gençlik toplantılarından birinde diksiyon dersi veren birisiyle iletişime geçip diksiyon kursu düzenledim. Bu süreçte insanların katılacağı organizasyon nasıl yapılır tecrübe kazandırdı (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

Tutumların oluşmasında ve davranışa dönüşmesinde kalıtsal etkilerin yanında, sosyal etkilerin de önemli rolü bulunmaktadır. Bu anlamda davranışın, bir sosyal etkileşim süreci içerisinde gerçekleştiği söylenebilir (Kağıtçıbaşı, 2013). Görüşmelere göre dini gruplar, topluluk içinde iletişim kurma ve düşünceleri ifade etme, topluluk projelerinde yer alarak liderlik deneyimi kazanma, kişisel iş yapma alışkanlıkları ve grup normlarına uymayı sağlamaktadır. Dolayısıyla davranışsal olarak bir değişimin yaşanması, grup içindeki sosyal etkileşimler ile gerçekleşmektedir. Ancak her grup vakıf, yurt, kurs, hareket gibi farklı dinamiklere sahip olduğu için sosyal etkileşim alanları da değişmektedir.

Diğer bir davranış değişikliği ise, grupların genel olarak planlı bir yaşam ve zamanı verimli kullanma konusunda destek sağlamasıdır. Planı sağlayan önemli etken, dini grubun bireysel olarak verdiği görev ve sorumluluklardır. Bireyin günlük hayatını programlandırması ve hangi saatte ne yapacağı belli olması gibi daha düzenli bir yaşam sunmaktadır.

Tanışmadan önce günlerim boş geçerdi. Ama şimdi hayatımın bir amacı olduğu için sıkılmıyorum iradem daha güçlü. Gün içinde bitirmem gereken görevlerim var, belirlenen işlerim var. Bu nedenle hayatım daha anlamlı ve dolu geçiyor (Melike, 23 yaşında, Hemşire, Dernek).

Daha planlı bir hayatım oldu. Önceden vaktin bir kıymeti yoktu (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Bahsedilen örneklerde görüldüğü gibi dini grup daha düzenli ve planlı bir şekilde yaşamaya yönlendirmekte ve bireylerin öz disiplin kazanmayı ve sorumluluk almalarına katkıda bulunmaktadır. Dini grupların kişilik üzerinde etkileri sonucu oluşan değişimler, dini grup üyelerinde ahlak oluşumu ve davranış kalıbı öğretmektedir. Başka bir deyişle duygu ve düşünce değişimi ahlaki/yaşayış şekli değişimini sağlamaktadır. Genel olarak değişim, dini ahlaki kurallara hassasiyetin artması ile birlikte gıybet, kötü zan, küfür gibi davranışlarda azalma olmuştur. Kanonik kabul edilen dini grup içinde sık okunan eserlerde bireysel ve toplumsal hayata dair sorumlulukları vurgulayarak farkındalık oluşturmuş davranış değişikliğinde etkili olmuştur.

Mesai kavramının kul hakkı olabileceğini, yapacağım küçük bir hata, geç gelme, erken çıkma olsun veya işten kaytarma, işin sorumluluğunu kendi üzerinden atmak konularında kul hakkına bir ülke hakkına girerim düşüncesiyle çok aşırı dikkat durumu söz konusu oldu. Bu hassasiyet önceden yoktu. Sorumluluk bilinci, insanların hakkına girmemek hep kitapları okuduktan sonra, tanıştıktan sonra gelişti. (...) Aileye iyi davranma, maddi manevi her türlü insanlara yardım etme bilincini kazandırdı (Nur, 30 yaşında, Sosyolog).

Dolayısıyla yaşayış tarzında değişiklik yapılmasında dini grupta kurucu metinlerin, eserlerin etkisi olduğu söylenebilir. Gruplarda ahlak kavramı İslami yaşayış tarzı olarak ele alınmaktadır. Nitekim gündelik yaşamda sünnete uygun davranmaya çalışan katılımcılar, peygamberin yaşayış tarzını örnek almaktadır. Böylece, Peygamber'in varisi olarak düşünülen dini grup liderlerinin ahlakı, yaşayış tarzı örnek alınarak, ahlaki değişim yaşanmaktadır. Gündelik yaşamda mahrem sınırların korunması ve sünnete uygunluğun getirdiği bereket kavramından söz edilmektedir. Gruplarda sofrada adabı, sabah vaktini değerlendirme gibi sünnete uygun davranma ve yaşamı sünnete göre şekillendirme daha aktiftir.

Çok kahkahalarla gülerdim. Kahkaha atmamaya dikkat ettim. Çok aşırı konuşurdum, Beni susturamazlardı, Suskunlaştım. Okudukça kahkahanın kalbi öldürdüğünü anladım ve karışık ortamlara dikkat ettim (Derya, 24 yaşında, Esnaf).

Bireysel konuşma stili, çalışma disiplini, helal kazanma düşüncesi, empati yapma, sosyal ilişkilerde diğerlerinin davranışlarını yadırgamak yerine neden öyle davrandığının arkasını düşünme, keskin ifadelerden kaçınma ve ihtiyatlı davranarak konuşma gibi bireylerin davran-

nışlarında düşünce ve duygularında bazı değişimler olmuştur. Gruba katılan bireyler gerek duygusal gerek grubun norm ve değerlerini kabul etmekle bir karakter oluşumunun içine girmektedir.

Sonuç

Çalışmada dini grupların bireyin kişilik üzerine etkisi incelenmiş ve bu değişimlerin genellikle dini toplumsallaşma sürecinde olduğu gözlemlenmiştir. Grup içinde toplumsallaşma sürecine hazırlayan faktörlerden birinin de bireylerin kişilik özellikleri olduğu vurgulanmıştır. Nitekim aile gibi güçlü bir aktörün dini toplumsallaşma sürecinde önemi yadsınmamakla birlikte kişilik tanımlama deneyimlerinin dini toplumsallaşmaya hazırladığı ve değişimlerde önemli bir ajan olduğu ortaya konulmuştur. Toplumsallaşma, bireyin hem iç dünyası ile kurduğu etkileşim hem de dışındaki dünyaya uyumu açısından bireysel ve toplumsal alanı kapsamaktadır. Fakat genel olarak sosyoloji disiplini toplumsallaşmanın bireysel tarafı üzerinde fazla durmamaktadır. Bu anlamda çalışma kişilik etki süreçlerine odaklanılmıştır.

Araştırmanın ana temasını oluşturan dini gruplar; tarikat formunda, tarikat formunu kaybeden, tarikat formu dışında ve grup benzeri yapılar olarak genel olarak tüm gruplar hakkında genel bir değerlendirme yapılmasına imkân vermektedir. Bu anlamda çalışmanın saha kısmı, bu dörtlü sınıflandırmaya göre şekillenmektedir. Dini gruba dâhil olan bireylerin toplumsallaşma süreçlerinin nasıl şekillendiği, grup içinde kişiliklerini nasıl inşa ettikleri gibi sorulara yönelik verilen cevaplar değerlendirilmiş ve araştırmanın temel bulguları ortaya çıkmıştır.

İlk olarak “Kişilik Özelliklerine İlişkin Deneyimler” başlığında Uyumluluk, öz disiplin, deneyime açıklık, nevroitiklik ve içe dönüklük-dışa dönüklük gibi tanımlamalardan, grupların büyük çoğunluğunda uyumluluk ve öz disiplin özelliklerinin baskın olduğu gözlemlenmiştir. Genel olarak, dini gruplarda yer alan bireylerin toplumsal uyum ve işbirliğine yatkın, aynı zamanda bireysel ve toplumsal sorumluluk duygusuna sahip oldukları; bu özelliklere sahip olmayan kişilerin ise bulgulara ortaya çıkan grubun sağladığı dinamiklerle kişiliklerinin bazı yönlerini bastırarak bu dengeye uyumlu hale getirdikleri görülmüştür. Tarikat formu ve tarikat formu dışında örgütlenen grupların dışında din merkezli oluşan grupların aynı benzer toplumsallaşma süreçleri sonucu birbirine benzer bir kişilik inşası oluşturduğu söz konusudur. Dolayısıyla Türkiye’de dini toplumsallaşma sürecinde “biz kimliği” çerçevesinde bireysel farklılıkların doğal süreç olarak aynileşmesi söz konusudur. “Dini Gruplarda Davranış Biçimlenmesi” başlığında ise duygu, düşünce ve davranış değişimleri, manevi olgunlaşma, öfke yönetimi, içsel huzur, ahlaki değişim gibi alt başlıklar üzerinde durulmuştur.

Sonuç olarak, sosyoloji disiplini çok dikkate alınmayan dini grupların toplumsallaşma sürecinde birey üzerindeki etkisine odaklanan bu çalışma, Türkiye’de toplumsallaşma sürecinde dini grupların yön değiştirici bir rol oynadığını, grupların bireyler üzerindeki etkisinin yalnızca dini bir aidiyetle sınırlı kalmayıp, kişilik inşasında etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Akın, M. H. (2011). *Toplumsallaşma sözlüğü*. Çizgi Kitapevi.
- Aktaş, A. (2014). *Tarikatların toplumsal işlevi: Diyarbakır Kadiri Tarikatı örneği* (Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Arkonaç, S. (2005). *Sosyal psikoloji* (3. bs.). Alfa Yayınları.
- Atalay, T. (2006). *Aile dindarlığının gençlerin dindarlığına etkisi üzerine bir araştırma*. H. Hökelekli (Ed.), Kurav Yayınları.
- Atay, T. (1996). *Batı'da bir Nakşi cemaati: Şeyh Nazım Kırısı örneği*. İletişim Yayınları.
- Bilgin, V. (2020). Dini gruplar. K. Canatan & M. Tekin (Eds.), *Din sosyolojisi* (ss. 307–332). Bilimsel Araştırma Yayınları.
- Birekul, M. (2014). Aile ve dini sosyalleşme. M. Aydın (Ed.), *Aile sosyoloji yazıları* (ss. 45–62). Açılım Kitap.
- Burger, J. M. (2004). *Kişilik psikolojisi: İnsan doğasına dair söyledikleri*. Kaknüs Yayınları.
- Cengil, M. (2010). *Tasavvufi yaşantı: Halveti-Uşşaki topluluğu üzerine psiko-sosyolojik bir araştırma*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çakmak, E. (2013). *Süleymanlık cemaatinde dini eğitim metotları* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Çayır, C. (2012). Sosyo-psikolojik açıdan dini sosyalleşme üzerine bir araştırma. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(2), 87–132.
- Efe, A. (2013). *Dini gruplar sosyolojisi*. Dönem Yayıncılık.
- Hortaçsu, N. (2007). *Ben biz siz hepimiz: Toplumsal kimlik ve gruplararası ilişkiler*. İmge Kitabevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). *Kültürel psikoloji: Kültür bağlamında insan ve aile* (3. bs.). Evrim Yayınevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2013). *Günümüzde insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş* (15. bs.). Evrim Yayınevi.
- Karataş, G. (2004). *Tarikatlara yönelmenin sosyo-kültürel ve psikolojik nedenleri* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: Nitel yaklaşımın yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68–86.
- Karşı, N. (2019). Fetö darbe girişiminin gençlerin din ve cemaat algısı üzerindeki etkisi: Trabzon İlahiyat Fakültesi örneği. *Bilimname*, 37(1), 1187–1210.
- Kelly, C. (1993). Group identification, intergroup perceptions and collective action. *European Review of Social Psychology*, 4(1), 59–83.
- Kirman, M. A. (2000). *Türkiye’de bir ‘yeni dini cemaat’ örneği olarak “Süleymanlık”* (Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Luthans, F. (1989). *Organizational behavior*. McGraw-Hill Book Company.
- Mateer, N. H., & Willover, D. J. (1994). Teacher altruism: Implications for administrators. *Pennsylvania Educational Leadership*, 13(2), 29–31.
- Nirun, N. (1994). *Sistematik sosyoloji yönünden aile ve kültür*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Tathlıoğlu, D. (1995). *Dini cemaatlerin yapısal fonksiyonel analizi: Kayseri ve Ankara illeri Rifai cemaati örneği* (Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Tutar, H. (2015). *Davranış bilimleri: Kavramlar ve kuramlar*. Seçkin Yayıncılık.
- Türkmen, M. (1996). *Mistik dindarlarda karakter yapısı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Yapıcı, A. (2006). Algısal açıdan Müslüman kimliği ve dindarlık. In Ü. Günay & C. Çelik (Eds.), *Dindarlığın sosyo-psikolojisi* (ss. 207–258). Karahan Kitabevi.
- Yayan, A. (1992). *Dini grupların ve hareketlerin sosyolojisi: Yahyalı örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. bs.). Seçkin Yayıncılık.
- Zuckerman, P. (2009). *Din sosyolojisine giriş*. Birleşik Dağıtım Kitabevi.